

УДК 330.111.62.001.73:330.341.2(477)

Гордіца К.А., канд. екон. наук

науковий співробітник відділу економічної історії

Інституту економіки та прогнозування НАН України

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ: ПІДСУМКИ ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН

Підводяться підсумки інституційних змін у сфері відносин власності, що сталися в Україні за період її існування як незалежної держави. Виявлено історично сформовані інституційні ризики трансформації власності, зумовлені особливостями національного господарсько-правового менталітету. Визначено вплив цих ризиків на перебіг, результати та перспективи економічних реформ; запропоновано можливі напрями мінімізації цього впливу в майбутньому¹.

Ключові слова: інституційні зміни, формальні та неформальні інститути, інституційні ризики, права власності, трансформація власності, легітимність власності, приватизація, перерозподіл власності, реституція.

JEL: K11, O17

Постановка проблеми. Відомо, що в часи масштабних суспільних перетворень, зумовлених кардинальною зміною політичної та економічної парадигми, нерівномірність економічного розвитку значно посилюється, ускладнюючи будь-які концептуальні узагальнення та оцінки тих зрушень, що відбуваються в економіці. Але чверть століття – це достатньо тривалий період, що не лише дає підстави для підведення реальних підсумків системних трансформацій, які тривають в Україні від початку набуття нею державної незалежності, але й дозволяє проаналізувати їх в історичному контексті.

Застосування ретроспективного аналізу має принципове значення для повноцінного дослідження змін у суспільних інститутах, оскільки їх неформальні складові, такі як традиційні господарські уявлення, елементи звичаєвого права, укорінені ідеологічні та моральні стереотипи, певні кодекси поведінки тощо еволюціонують протягом багатьох років і навіть століть, час від часу фіксуючись у законодавчих нормах. Ці неформальні складові відіграють, поряд із системою формальних інститутів, важливу роль у створенні інституційного середовища економічних реформ, і нехтування ними може призвести до спотворення характеру цих реформ та знецінення їхніх результатів.

Найбільшою мірою зазначене стосується такого фундаментального інституту, як власність, що визначає правові координати економічної поведінки господарюючих суб'єктів, задаючи певні "правила гри" з приводу розподілу ресурсів в економіці. Вітчизняний досвід ринкового реформування відносин власності переконливо засвідчує: конституційне закріплення права приватної власності як основи ринкової економіки ще не гарантує конструктивного сприйняття цієї норми суспільною свідомістю. На заваді цьому стають масові уявлення про власність, які сформувалися на історичному ґрунті вітчизняної господарсько-правової практики і сьогодні створюють інституційні ризики,

¹ Публікацію підготовлено за виконання НДР "Історія підприємництва в Україні", № держреєстрації 0113U005591.

що загрожують перетворитись, а подекуди вже перетворилися на неявилий, але вельми потужний чинник гальмування економічного розвитку.

Аналіз стану розроблення проблеми. На початку нового тисячоліття виразно позначилося прагнення українських дослідників до узагальнення набутого в Україні досвіду економічних та інституційних трансформацій, у тому числі у сфері відносин власності, та аналізу їх результатів. Ідеться, зокрема, про колективну працю "Реформування відносин власності в Україні" [1]; монографію А.Гальчинського "Суперечності реформ: у контексті цивілізаційного процесу", де представлено критичний аналіз реальних здобутків і прорахунків української приватизації [2, с. 114–139]; ґрунтовне видання "Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку" (за ред. В.Гейця), де порушуються питання інституційних змін у пострадянському суспільстві, формування в перехідний період нового співвідношення різних форм власності в економіці, захисту прав власності як необхідної складової державної економічної політики [3]; дослідження О.Денисюка, присвячене проблемам подальшого вдосконалення системи відносин власності [4]. Вагомий внесок у розроблення низки питань ринкової трансформації власності та її інституційного забезпечення становлять праці А.Гриценка, В.Дементьєва, Г.Задорожного, І.Малого, В.Мандибури, Л.Мельника, В.Якубенка, інших науковців. Однак аналіз впливу на зазначені процеси неформальних суспільних інститутів, що визначають активне ставлення громадян України до власності та її реформування, знайшов у цих дослідженнях лише фрагментарне відображення і потребує більш докладного розгляду.

Мета дослідження. Сьогодні ми маємо нагоду підвести підсумки двадцяти п'яти років трансформації відносин власності в Україні з урахуванням недостатньо висвітлених до цього часу аспектів. Для цього необхідно виявити історично сформовані інституційні ризики трансформації відносин власності, зумовлені особливостями українського господарсько-правового менталітету, визначити їхній вплив на перебіг, результати та перспективи економічних реформ і розглянути можливі напрями мінімізації цього впливу в майбутньому.

Виклад основного матеріалу. Перший з таких інституційних ризиків, спільний для всіх країн пострадянського простору, можна визначити як перманентне розмивання прав власності, що створює загальну інституційну невизначеність підприємницької діяльності та сприяє розвитку корупції в органах державної влади. Джерело цієї проблеми – у правовій колізії, створеній у часи планово-централізованої системи господарювання поняттями "суспільної" та "загальнонародної" власності, які припускали цілу низку тлумачень. Фактично ця власність була державною, оскільки функцію розпорядження нею (найважливіше право з усього "пучка" прав власності, яке визначає реального власника) здійснювали державні чиновники, але на практиці сприймалась як нічия, формуючи у суспільній свідомості спотворені уявлення про майнові права індивіда. Майно, що розпливчато визначалось як "спільне", відчувалось як "наше", а інтерпретувалось одними як "моє", іншими – як "чуже", розвиваючи у перших звичку до розкрадання державних ресурсів, у других – безініціативність і байдужість до способів і результатів їх використання. Прямими наслідками зосередження управління всією "суспільною" власністю в руках держави стали: руйнація моральних підвалин інституту

власності, укорінення феномену "влади-власності", корпоратизація державних управлінських структур і розвиток корупції у бюрократичному апараті.

Ці небезпечні явища не лише не зникли, але й посилювалися в умовах політико-правової невизначеності 1990-х років, зумовленої змінами у державному устрої України та початком ринкової трансформації економіки. Значною мірою це було пов'язано з неузгодженістю діючих й уведених нових правових норм, що регулювали майнові відносини. Так, ухвалення законів "Про оренду майна державних підприємств і організацій", "Про заставу", "Про приватизацію державного житлового фонду", "Про приватизацію майна державних підприємств", "Про приватизацію невеликих державних підприємств" та низки інших законів, декретів і постанов Верховної Ради та Кабінету Міністрів України 1992–1993 рр. не знайшло своєчасного відображення в Цивільному кодексі, що продовжував діяти в Україні з 1963 р. і був призначений для регулювання планової економіки.

Найбільш показовим у цьому сенсі став початок змін у змісті самого інституту власності. Законом "Про власність" [5], ухваленим Верховною Радою України в лютому 1991 р., передбачалося три форми власності: індивідуальна (особиста і приватна трудова), колективна та державна. Через рік законами "Про форми власності на землю" [6] та "Про приватизацію державного майна" [7] замість поняття "індивідуальна власність" було введено поняття "приватна власність", чим було законодавчо закріплено нову для нашої держави форму власності, а отже, й новий правовий інститут – право приватної власності. Однак лише у грудні 1993 р. Верховна Рада України ухвалила закон про внесення у зв'язку з цим відповідних змін до Цивільного кодексу та до деяких інших законодавчих актів [8].

Подібне "відставання" спостерігалось і в інших галузях права. Наприклад, Закон України "Про власність" усім власникам забезпечував рівні права, і всі три форми власності – приватна, колективна, державна – були рівнозначними, а отже, мали бути однаково захищені законом, у тому числі й кримінальним правом. І хоча приватна власність набувала дедалі більшого поширення і її об'єкти ставали предметами цивільно-правових угод, у Кримінальному кодексі України не дістали відповідної правової оцінки незаконні дії щодо неї, які завдавали майнової шкоди власникам. Більше того, не існувало навіть самого поняття "приватна власність": у кодексі розглядалися лише злочини проти державної та колективної власності, проте відповідних статей відносно посягання на приватну власність він не містив [9].

Ухвалення 28 червня 1996 р. нової Конституції України [10], стаття 41 якої закріпила право громадянина володіти, користуватися й розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності, не лише ввело діяльність інституту власності в конституційне русло, але й поставило завдання приведення всього чинного майнового законодавства у повну відповідність до Основного Закону. Тому вже у грудні 1996 р. на розгляд Верховної Ради України було внесено проект нового Цивільного кодексу. Однак його доопрацювання тривало понад шість років, упродовж яких було прийнято цілу низку документів, у тому числі тих, що надавали правове забезпечення процесу приватизації – Законів України "Про приватизацію невеликих державних підприємств" та "Про особливості приватизації в агропромисловому комплексі" 1996 р., "Про приватизацію державного майна" 1997 р., "Про перелік об'єктів

права державної власності, що не підлягають приватизації" 1999 р., "Про державну програму приватизації на 2000–2002 роки" 2000 р. та ін.

У новому Цивільному кодексі України, ухваленому у січні 2003 р., було приділено значну увагу врегулюванню правового становища нерухомості та правочинів з нею; зокрема визначено, що право власності та інші речові права на нерухомість (наприклад, право користування, сервітут), обмеження цих прав, їх виникнення, перехід і припинення підлягають державній реєстрації, і право власності та інше речове право на нерухомість набувається особою саме з цього моменту. Детально визначено сучасні види зобов'язань, з'явилися положення про довірче управління майном, факторинг, комерційну концесію; докорінних змін зазнав інститут спадкового права, зокрема положення про спадкування за законом та заповітом; з'явилися положення про заповіт з умовою, заповіт подружжя, встановлення сервітуту у заповіті, новий для України спадковий договір [11]. Загалом у новому Цивільному кодексі знайшли втілення сучасні прогресивні погляди на те, як мають складатись і регулюватись майнові відносини в розвинутому цивілізованому суспільстві, що робить правове середовище функціонування ринкової економіки більш прозорим і передбачуваним.

Поряд із тим певний дисонанс у цей процес був внесений ухваленим того ж року Господарським кодексом України [12], характерною рисою якого була неузгодженість низки прописаних у ньому норм із чинним законодавством і новим Цивільним кодексом. Зокрема, невизначеність спостерігалась у сфері регулювання майнових відносин: з одного боку, вони не регулювалися Господарським кодексом, з іншого боку, саме цей кодекс встановлював особливості їх регулювання (ст. 4); тобто норми Господарського кодексу виступали як спеціальні по відношенню до норм Цивільного кодексу, що майже блокувало застосування останніх у регулюванні майнових відносин. Через це прийняття і застосування Господарського кодексу на практиці викликало низку непорозумінь і відкрило додаткові можливості для зловживань у сфері державного регулювання відносин власності.

Ще більш складною та неврегульованою протягом усіх цих років залишалася ситуація з реформуванням відносин власності на землю. Ефективне функціонування аграрного сектора національної економіки в умовах ринку вимагає відповідних трансформацій у структурі земельної власності, зокрема надання селянам права вільного розпорядження земельними ресурсами, господарського самовизначення та створення на основі приватної власності на землю аграрних підприємств ринкового типу. Трансформація відносин власності на землю, у свою чергу, потребує формування та впорядкування всіх необхідних складових інститутів ринку землі (серед яких оренда, іпотека, купівля-продаж, дарування, спадкування тощо), що є необхідною умовою легітимного перерозподілу та ефективного використання земельних ресурсів.

Однак вирішення цього завдання досі блокується заборонаю на продаж земель сільськогосподарського призначення. На початку періоду переходу до ринку введення цієї норми було викликано поєднанням в українському парламенті політичних та економічних інтересів депутатів від соціалістичної, комуністичної та аграрної партій: серед них було чимало голів колгоспів, які бажали зберегти свій земельний статус-кво і свідомо перешкоджали прогресивним для суспільства, але не вигідним для них змінам.

Щоправда, це не завадило Верховній Раді вже в 1992 р. ухвалити Закон України "Про форми власності на землю", який врегулював існування, порядок із державною, колективною та приватною земельною власністю [6], та затвердити нову редакцію Земельного кодексу України, де було визначено головні принципи земельного законодавства – забезпечення рівності права власності на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад і держави; невтручання держави у здійснення іншими суб'єктами своїх прав щодо володіння, користування і розпорядження землею тощо [13]. Після ухвалення нової Конституції України Верховна Рада ухвалила Закони України "Про сільськогосподарську кооперацію" 1997 р. [14] та "Про оренду землі" 1998 р. [15], якими визначалися правові, організаційні та соціально-економічні умови діяльності сільськогосподарських підприємств кооперативного та орендного типів.

Подальший розвиток аграрного законодавства був ознаменований ухваленням у жовтні 2001 р. нового Земельного кодексу України, який законодавчо встановив права на землю (власність, користування, сервітут), визначив порядок, умови та наслідки обмеження прав на землю, регламентував питання набуття й реалізації права на землю громадянами та юридичними особами, гарантії прав на землю та ін. Однак згідно з Перехідними положеннями кодексу власники земельних ділянок та земельних часток (паїв) не мали права до 1 січня 2005 року продавати або іншим способом відчужувати належні їм землі, крім обміну, передачі їх у спадщину та при вилученні земель для суспільних потреб [16]. Уведення цієї норми перешкоджало становленню ринку земельних ресурсів і стало потужним гальмом розвитку ринкових відносин в аграрному секторі української економіки.

Постійне подовження мораторію на продаж землі пояснюється не лише недостатньою розробленістю механізму правового забезпечення функціонування ринку земельних ресурсів, але й суперечливістю базових законодавчих положень стосовно права приватної власності на землю. Згідно зі ст. 324 Цивільного кодексу України, яка спирається на відповідні положення Конституції України (ст. 13), земля є об'єктом "права *власності* Українського народу", від імені якого "права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування"; окремий же громадянин має лише "право *користуватися* природними об'єктами права власності Українського народу". Право ж на користування, як відомо, є лише одним з трьох основних прав, що входять до повного "пучка" прав власності. Водночас ст. 374 визначає: "Суб'єктами права *власності* на землю (земельну ділянку) є фізичні особи, юридичні особи, держава, територіальні громади." При цьому іноземні юридичні особи, іноземні держави та міжнародні організації (які не можуть бути віднесені до Українського народу), також можуть бути суб'єктами права власності на землю [17].

Негативний вплив мораторію на процес реформування аграрного сектора проявляється у двох небажаних тенденціях. З одного боку, заборона на продаж земель сільськогосподарського призначення примушує землевласників, які не мають наміру чи змоги працювати на землі, відмовлятися від права власності. Так, за інформацією експертів ІРЦ "Реформування земельних відносин в Україні", станом на 2006 р. на Полтавщині у державну власність було повернуто 22000 паїв – або у результаті відмови власників від землі, або як майно, що втратило власника (наприклад, у разі смерті власника, який не мав нащадків) [18].

Це означає, що в Україні фактично розпочалась і триває "повзуча" націоналізація землі, яка загрожує відкинути аграрну реформу на стартові позиції.

З іншого боку, прямим наслідком дії мораторію в умовах бурхливого розвитку ринкових відносин в усіх інших галузях економіки стало формування тіньового ринку землі. Його масштаби можна оцінити, зокрема, за прикладом, наведеним агентством "Інтерфакс Україна", за даними якого лише за чотири роки (з 2004 по 2008 р.) в обхід мораторію було продано понад 5 млн га сільськогосподарських паїв [19]. Нелегітимність утвореної у такий спосіб земельної власності створює небезпечні передумови для майбутнього її оскарження, насамперед державою, що загрожує остаточно дестабілізувати земельні відносини і затримати розвиток аграрного сектора економіки на тривалий період.

Упередженість українських законодавців проти впровадження повного права приватної власності на землю насправді була і є вираженням думки значної частини суспільства і одночасно характерним проявом загальної кризи легітимності приватної власності, насамперед тих її видів, походження яких не може бути обґрунтовано особистою працею. Подібно до окресленої вище тенденції постійного розмивання прав власності, нелегітимність власності становить один із найбільших інституційних ризиків економічних перетворень у сучасній Україні, який так само є укоріненим у вітчизняній економічній історії, точніше, в етнокультурних особливостях традиційного господарсько-правового менталітету українців.

Традиційне ставлення українців до власності, за спостереженнями вітчизняних істориків і правознавців, із давніх часів було двоїстим. Насамперед воно визначалося такими типовими рисами народної психології, як повага до особистості та її прав, прагнення до незалежності і самостійності, розвинене почуття власної гідності, нелюбов до будь-якого втручання чи регламентації. Яскравим виявом цього була переважно одноосібна, хуторська форма ведення селянського господарства, що залишалася типовою для України протягом століть. Поряд із тим у поглядах українців на власність та спадкове право знайшла відбиток і велика повага до особистої праці. Далеко не всі способи отримання власності, закріплені в писаному праві, визнавалися правом звичаєвим: так, ні знахідка, ні давність володіння самі по собі права власності не надавали. Лише праця вважалася єдиною справедливою і беззаперечною підставою права власності; тому, наприклад, у розділах сімейного майна міг брати участь лише той, хто примножував його особистою працею, і саме тому солдати часто позбавлялись права успадкування, а "приймаки" через кілька років праці здобували собі право на частину майна господаря [20, с. 649–651].

Таке поєднання в господарсько-правових традиціях українського народу трудових засад і тяжіння до чисто особистих форм володіння землею почасти було зумовлено поширенням і довгим збереженням інституту "займанщини" – земельної власності, набутої правом першого зайняття вільних або кинутих земель, які ставали власністю того, хто їх обробляв. У такий спосіб у різні часи заселялись і ставали селянською власністю землі Правобережної України, спустошені селянськими війнами, вільні землі Слобожанщини, незайняті простори Запоріжжя та південних територій.

Однак протягом усієї української історії цей народний принцип "трудової власності" систематично порушувався. На підставі польських та російських

законів, державних актів, жалуваних грамот та інших формально-правових документів "трудова" селянська власність, санкціонована лише неформальним правом, набувала умовного характеру або скасовувалась, перетворюючись на шляхетсько-магнатську, козацько-старшинську та поміщицьку власність. Результатом цих процесів стало формування стійкого й тривалого інституційного конфлікту: велика земельна власність сприймалася селянами, які її обробляли своєю працею і при тому становили абсолютну більшість населення України, як нетрудова і тому несправедлива й нелегітимна, а закон, що її захищав, – як прояв державного деспотизму.

У радянську добу традиційний стереотип легітимності лише "трудової власності", міцно закріплений у масовій правосвідомості, поступово був підмінений моральним і законодавчим засудженням будь-якого "нетрудового доходу". У сталінській моделі мобілізаційної економіки, зручної для здійснення швидкої модернізації промислового виробництва, не було місця приватній ініціативі та приватній власності, у якій вбачали насамперед право на нетрудовий дохід; тому агресивна радянська пропаганда вкупі з догматичною марксистсько-ленінською теорією "трудової вартості" цілеспрямовано й методично дискредитували їх протягом десятиліть, зберігаючи цю інерцію навіть у часи "розвиненого соціалізму". Кільком поколінням радянських громадян з дитинства прищеплювались колективістські погляди, а разом із ними – відраза й ненависть до приватної власності та заснованому на ній способі життя. Слова "власність", "власник", "приватний" асоціювалися з соціальною нерівністю та "експлуатацією людини людиною", а отже, з несправедливістю, набули презирливого відтінку і використовувалися як образа.

Враховуючи ці обставини, стає цілком зрозумілим, чому офіційно проголошена в 1992 р., але реально розпочата ще в умовах "адміністративного ринку" часів так званої "перебудови" приватизація державної власності, проведена партійно-державною номенклатурою за визначеними нею ж правилами і винятково в її інтересах, не здобула підтримки широких верств населення. Адже в результаті цієї "прихватизації", що суперечила звичним "трудовим" принципам (оскільки в умовах інституційної невизначеності була здійснена на підставі первісного права загарбання), власниками абсолютної більшості найбільш економічно привабливих об'єктів стали ті, хто за попередньої системи мав фактичне право розпорядження ними – керівники підприємств та чиновництво, а також вузьке коло наближених до них осіб.

Тому новоявлена приватна власність від самого початку сприймалася в Україні як нелегітимна, причому не лише широкою громадськістю, але й самими власниками, більшість яких широко використовувала тіньові оборудки з активами і добре усвідомлювала напівкримінальне походження своїх статків. Невпевненість підприємців у своїх правах і слухне побоювання реваншистсько-егалітаристських настроїв величезної кількості громадян, чия фактична участь у приватизації державного майна виявилась чисто номінальною (незважаючи на спроби реформаторів створити ілюзію легітимності приватизаційного процесу за допомогою приватизаційних сертифікатів), стимулювали масовий відплив вітчизняних капіталів до інших країн. Це, своєю чергою, сприяло зростанню в Україні безробіття, стрімкому падінню рівня життя абсолютної більшості населення, наростанню соціальної конфліктності і тому

ще більше підривало довіру до приватної власності взагалі і особливо тих її видів, походження яких не могло бути виведено з трудових засад, – великої промислової та земельної власності.

Негативна оцінка більшістю населення шляхів, методів та результатів приватизації, яка, на погляд 67% респондентів, опитаних у 1997 р. Центром "Соціальна перспектива", проводилась в інтересах верхівки суспільства і сприяла розвитку корупції [21, с. 92–93], цілком кореспондується з даними інших соціологічних досліджень, згідно з якими підтримка громадянами України приватизації великих підприємств, невелика від самого початку, з 1992 по 2008 рр. зменшилась майже удвічі – з 25,1 до 13,9%, тоді як негативне ставлення збільшилося більше ніж удвічі – з 31,6 до 64,1%; найбільш несприятливу динаміку за цей самий період демонструє підтримка громадянами приватизації землі, яка знизилася з 63,5 до 25,7%, у той час як кількість противників цього заходу зросла з 13,9 до 53,1% опитаних [22].

Продовження цих тенденцій в останні роки підтверджують дані Інституту соціології НАН України. За результатами опитування, проведеного в 2013 р., найкраща ситуація у плані легітимності, суспільного визнання приватної власності спостерігалася, як і в попередні роки, стосовно малих підприємств: тих, хто підтримує їх приватизацію – 48,2%, а тих, хто вважає, що радше не варто було передавати їх у приватну власність, – 34,7%. Ставлення до приватизації великих підприємств майже не змінилося: прибічників цього заходу стало 16,9%, противників – 65,9%. А от ставлення до приватизації землі суттєво погіршилося: тих, хто погоджується, що землю варто було віддавати у приватну власність, залишилося 19,5%, тоді як вважають, що не варто було приватизувати землю, 63,4% респондентів [23].

Головна небезпека поглиблення окресленого інституційного конфлікту полягає в тому, що його зовнішніми соціальними проявами протягом усієї української історії були періодичні силові перерозподіли прав та об'єктів власності, що здійснювалися переважно в ході численних селянських повстань та революцій. Каталізатором цих процесів зазвичай слугувало суттєве падіння рівня життя населення, що "вмикало" у суспільній свідомості спільну для всіх народів біологічну програму колективного виживання локальної людської спільноти, відповідно до якої наявні економічні ресурси (в першу чергу земля) примусово розподілялись у межах цієї спільноти за принципом "зрівняльної справедливості".

Така модель масової соціально-економічної поведінки практично повністю сформувалася в Україні, населення якої у різні історичні періоди часто опинялося на межі фізичного існування, ще в доіндустріальні часи, і подальший історичний розвиток не створив умов для її подолання. Наприклад, розчарування результатами реформи 1861 р., коли формальне скасування кріпосного права, не підкріплене створенням приватної селянської власності на землю, призвело до значного зниження добробуту селян, актуалізувало стереотип "розподільчої справедливості", що проявився напередодні та в ході селянської революції 1905 р. і зумовив широку суспільно-політичну популярність ідеї націоналізації землі [24]. Повторення цього сценарію відбулося у 1917 р. в умовах неврегульованості земельних відносин унаслідок незавершеності Столипінської аграрної реформи та зумовленого війною падіння життєвого рівня населення: проголошення Центральною Радою намірів щодо

"соціалізації" землі стало сигналом для свавільного перерозподілу земель радикально налаштованими селянами [25, с. 442–443].

У ході інституційного зламу 1917–1920 рр. процес примусового перерозподілу власності очолила держава. Так, усі українські уряди цього періоду ухваливали правові акти, спрямовані проти приватної земельної власності. Спочатку III Універсал УНР скасував право приватної власності на землю, встановивши, що земля "єсть власність усього трудового народу" [26, с. 74–80]. Уряд Української держави П.Скоропадського, скасувавши закон Центральної Ради про соціалізацію землі, припускав "міри по відчуженню земель по дійсній їх вартості від великих власників, для наділення земельними ділянками малоземельних хліборобів" [27], і зрештою затвердив проект земельної реформи, який передбачав примусовий викуп усіх великих землеволодінь з подальшим їх перерозподілом між селянами не більше як по 25 десятин [25, с. 453]. У січні 1919 р. Директорія ухвалила закон "Про землю в УНР", згідно з яким право приватної власності на землю було скасовано, а всі поміщицькі землі завбільшки 15 дес. (окрім тих, що належали іноземцям) передавалися в користування селянам без викупу [28].

Найбільш масштабне і послідовне впровадження ідеї "розподільчої справедливості" на тлі абсолютної зневаги до прав особистості та дуже низького рівня задоволення елементарних життєвих потреб населення було здійснено радянською тоталітарною державою. Вже у грудні 1917 р., відповідно до Першого Циркуляру ЦВК, в Україні набув чинності Декрет РНК "Про землю", яким було скасовано приватну земельну власність [29]; у наступні роки держава поступово монополізувала право на землю, її надра, води, націоналізовані підприємства, будівлі, залізниці, зброю, військово спорядження, телеграфне майно [30]; у ході колективізації селяни були позбавлені не лише землі (тобто права індивідуального користування земельними ділянками), але й інших засобів виробництва; зрештою, був здійснений тотальний перерозподіл власності в межах країни, в результаті чого держава перетворилася на верховного власника і розпорядника усіх економічних ресурсів.

Формальне відродження інституту приватної власності в перші роки української незалежності, на жаль, не позбавило державу можливості здійснювати фактичний перерозподіл прав власності в економіці, але вже не в інтересах суспільства, а на користь конкретних представників корумпованого чиновництва. Саме це було зроблено в ході ваучерної приватизації переважної кількості об'єктів державної власності, а також за допомогою гіперінфляції, коли у населення було експропрійовано значну частку його власності у вигляді грошових заощаджень. Крім того, держава виявила абсолютну байдужість до численних фактів порушення особистих прав громадян і небажання захистити їх від спритних ділків, які з явного чи мовчазного дозволу держави (або навіть за прихованої участі її представників) пограбували значну частину населення за допомогою навмисно створених для цього довірчих товариств, страхових компаній, холдингів та фінансових пірамід. Така відверта неповага до особистості та її майнових прав надовго й міцно актуалізувала в суспільстві цинічне ставлення до будь-якої "чужої" власності взагалі і створила небезпечний прецедент безкарності її силового перерозподілу.

Зважаючи на ці обставини, а також на те, що в екстремальних умовах системної кризи більшість громадян України тривалий час жила й працювала

майже на межі фізичного виживання, не викликає подиву те, що урядова кампанія з повернення незаконно приватизованих активів у державну власність, розпочата в Україні навесні 2005 р. і мотивована необхідністю "відновлення справедливості", здобула доволі високий рівень громадської підтримки. Так, за даними опитування 2006 р., проведеного Інститутом соціології НАН України, 30,5% респондентів схвалювали повернення у власність держави дрібних підприємств (не схвалювали – 43,1%), 58,2% підтримували ідею повернення державі великих підприємств (не підтримували – 17,1%), 51,4% висловлювались за повернення у державну власність приватизованої землі (проти – 21%) [31].

Небезпека перегляду результатів приватизації (попри всі заяви уряду про те, що йдеться не про реприватизацію або націоналізацію об'єктів власності, а винятково про захист порушених майнових прав держави) полягає насамперед у тому, що перерозподіл власності на державному рівні завдає значної шкоди іміджу України на світовій арені як свідчення нестабільності умов діяльності в країні приватного капіталу, і тому закономірно супроводжується зниженням інвестиційного рейтингу країни. Це, своєю чергою, означає не лише блокування припливу іноземного капіталу в економіку України, але й суттєве зростання інвестиційних ризиків загалом і, як наслідок, падіння ринкової вартості всіх активів.

Крім того, існує реальна загроза того, що в умовах злиття багатьох владних і бізнесових структур, глибокої корумпованості української бюрократії та слабкості судової системи зазначені заходи здійснюватимуться за диференційованим підходом і можуть перетворитися на позаекономічний інструмент перерозподілу капіталу. Розвиток подій у цьому напрямі сприяв би перегляду самого поняття "власність": відповідно до такого підходу приватизована колись власність перебуває лише в умовному володінні своїх теперішніх розпорядників і може бути вилучена в разі порушення тих або інших поточних домовленостей з теперішніми розпорядниками адміністративного ресурсу.

У будь-якому разі подібні заходи – від обкладання "неправильно" приватизованої власності додатковими виплатами в бюджет до її часткової ренаціоналізації та повторної приватизації – самі по собі не здатні покращити ставлення суспільства до приватної власності взагалі і великих власників зокрема. Навпаки, фактичне визнання державою "несправедливості" результатів приватизації, а потім доволі швидке припинення заходів з їх перегляду сприяло поглибленню кризи легітимності власності й посиленню в суспільстві редистрибутивних настроїв. Це підтверджує дослідження Інституту соціології НАН України, проведене в 2013 р., за результатами якого майже третина респондентів – 32,6% – висловлюється за повернення у власність держави малих приватних підприємств (недоцільним це видається 49,2% опитаних); вважають за доцільне націоналізувати великі приватні підприємства 66,2% громадян (не погоджуються з цим 16,2%); підтримують націоналізацію приватної землі 60,9% респондентів (не підтримують – 20,3%) [23].

Сьогодні в Україні існує парадоксальний дуалізм державної політики у сфері регулювання відносин власності. З одного боку, надмірне розширення владних повноважень держави щодо прямого контролю всіх прав власності в економіці об'єктивно сприяє розмиванню цих прав і руйнує мотивацію господарюючих суб'єктів до створення ефективної власності. З іншого боку, має місце недостатня розробленість правових документів, що регламентують відносини власності,

й недостатня захищеність прав власників; причому йдеться на лише про право власності на бізнес, на бренд, на торговельну марку чи на певні технології, але й про право власності на землю, яке досі залишається практично нерозвиненим; на природні ресурси, що також потребує пильної уваги, зокрема, антимонопольних органів, а також право власності на робочу силу, яке в умовах інфляції та хронічної заборгованості по заробітній платі перетворюється майже на фікцію.

Потужним деструктивним чинником сучасної економіко-правової ситуації, що є прямим наслідком нелегітимності власності та незахищеності прав власників, проявило себе в останнє десятиліття так зване "рейдерство". На відміну від країн Західної Європи, в Україні це явище не можна розглядати як просто недружнє поглинання однієї корпорації іншою, здійснюване в рамках існуючих законів; у переважному числі випадків це відверто протиправний, насильницький перерозподіл власності на рівні підприємств, здійснюваний за підтримки корумпованих державних чиновників. Занепокоєння викликає не лише байдужість (а подекуди й зловтішне задоволення новітньою "експропріацією експропріаторів") до цих фактів основної маси населення, стомленого щоденною боротьбою зі злиднями, але насамперед фактична бездіяльність владних структур, через яку це ганебне явище набуло масового характеру і його масштаби дедалі зростають.

Такий масовий незаконний перерозподіл власності в нашій країні став можливим саме тому, що більшість її населення вважає власність будь-якого великого чи навіть середнього бізнесмена здобутою шляхом злочину, тобто нелегітимною, і саме тому жодних реальних правових, судових гарантій цієї власності сьогодні практично не існує. І суспільна думка, і політична кон'юнктура спонукають підприємців скористатися зручним моментом для того, щоб примножити капітал, і зупиниться цей процес лише тоді, коли всі привабливі об'єкти власності будуть перерозподілені. Але чергова зміна влади, поза сумнівом, спровокує початок зворотного процесу, що зрештою може поставити суспільство на межу справжньої "війни всіх проти всіх".

Подібне ставлення до власності несе величезну загрозу для економічного розвитку країни, неможливого без довгострокових інвестицій, що в умовах недостатньої захищеності прав власників втрачають будь-який сенс. Навпаки, за таких обставин створюються стимули та умови для пошуку ренти – діяльності, спрямованої не на прибуток, а на отримання доходів, не пов'язаних з примноженням суспільного багатства: вигідніше стає відняти багатство в іншого, ніж створити щось корисне самому. Фактично це означає формування спекулятивної моделі економіки, де ефективним власником вважається той, хто захопив чийсь майно, перепродав його і швидко вивів гроші за кордон. А це прямий шлях до розвалу не лише економіки, але й підвалин самої державності.

Непривабливість вітчизняного ділового середовища з точки зору гарантій прав інвесторів підтверджують результати дослідження, проведеного у 2015 р. Міжнародним альянсом прав власності (The Property Rights Alliance), згідно з якими Україна має одне з найнижчих у світі значень міжнародного індексу захисту прав власності – 3,9 (з 10), посідаючи серед інших країн 109 місце зі 129. Незадовільними слід вважати значення по всіх трьох категоріях цього комплексного показника, але якщо за рівнем захисту прав на фізичну та інтелектуальну власність вони є дещо вищими – відповідно 4,9 та 4,1 (104 та 93 місце), то за рівнем якості правового й політичного середовища ситуація є найгір-

шою – 2,8 (115 місце). При цьому особливо прикрим є становище з такими складовими останньої категорії, як контроль за корупцією і незалежність судової системи та неупередженість суддів (відповідно 119 і 125 місце) [32].

Додаткові ризики інституційної невизначеності постали в українській економіці в останні роки у зв'язку з активним проведенням державної політики європейської інтеграції. Невід'ємною складовою цієї політики є вирішення проблеми реституції, тобто матеріального відшкодування збитків, що сталися внаслідок неправомірного юридичного акту, наприклад націоналізації землі, нерухомого майна або інших активів, у результаті зміни державних кордонів та соціально-економічного ладу. Відомо, що реституція власності шляхом відновлення прав колишніх власників або виплати їм компенсації є обов'язковим процесом для всіх країн, що претендують на вступ до Євросоюзу: Польща, Словаччина, Болгарія, Латвія, Литва свого часу пережили реституцію під тиском вимог ЄС.

Юридичним базисом реституції у європейських країнах є стаття 1 Протоколу № 1 до "Конвенції Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод" (1950 р.), необхідність дотримання якої прямо прописана у статтях 2 та 14 Угоди про асоціацію України з ЄС [33], "Європейська конвенція про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів" (1983 р.), що була підписана Україною у 2005 р., але поки не ратифікована, та низка інших міжнародних правових документів [34].

До недавнього часу Україна уникала питання про реституцію, в ході приватизації 1990-х років воно практично не обговорювалось, оскільки колишні власники чи їхні спадкоємці стали б лише зайвими конкурентами у боротьбі за "роздержавлене" майно. Влада не ставила собі завдання створити широку спільноту власників (хоча це могло закласти реальні підвалини для формування міцного "середнього класу" як основи громадянського суспільства і важливої запоруки економічної та політичної стабільності), вона прагнула зосередити власність на національні багатства в руках своїх представників, але вже як приватних осіб. Однак підписання Угоди з ЄС покладає на Україну обов'язок привести свою законодавчу базу у повну відповідність із законодавством Євросоюзу.

Сьогодні у країнах Європи, США та Ізраїлі проживає чимало емігрантів та їхніх нащадків, які можуть підтвердити свої права на об'єкти власності в межах державних кордонів сучасної України. Однак особливо гостро питання реституції постає для регіонів Галичини та Закарпаття, на власність яких можуть претендувати і вже заявляють претензії громадяни Польщі, Словаччини, Румунії та Угорщини, через те що частина їх територій після Другої світової війни відійшла до України. Відомо, наприклад, що історичний центр Львова, так само, як і всіх інших міст Західної України, до 1939 р. належав полякам, – тож територіальні громади цих міст мають бути готовими нести багатомільйонні збитки від втрати міської нерухомості. Ще більшими будуть втрати сільських громад після відновлення прав власності поляків на українську землю.

Також у реституції зацікавлена Українська греко-католицька церква, ієрархи якої активно підтримують ідею євроінтеграції і виступають за повернення всього незаконно відчуженого в УГКЦ майна, і тут ідеться вже не про культурні споруди, а про адміністративні будівлі, зокрема Національний музей у Львові, житлові та торговельно-промислові приміщення, а також тисячі гектарів землі, в тому числі сільськогосподарського призначення [35].

Зрозуміло, що далеко не всі колишні власники захочуть повернути собі фізичні об'єкти втраченої власності, тим більше, що Україна вже провела процедуру приватизації цього майна (на відміну від прибалтійських країн та Польщі, де спочатку була реституція, а потім приватизація). Скоріше за все, більшість із них вимагатимуть компенсації, що стане нездоланим тягарем для державного бюджету. Крім того, реституція такої кількості об'єктів власності є довготривалим процесом, що потребує розроблення і введення в дію відповідних норм вітчизняного законодавства, і доки вона не завершиться, значна кількість угод з нерухомістю стоятиме на хиткому ґрунті, посилюючи правову невизначеність в українському діловому середовищі.

Висновки

Підводячи підсумки, слід визнати, що за двадцять п'ять років реформ в Україні так і не склалися достатні правові, економічні та ментальні передумови для формування притаманного більшості розвинених країн світу режиму "відкритого" суспільства, основою якого є повага до прав особистості взагалі і права власності зокрема. Протиправно отримана, залежна від політичної кон'юнктури власність не має ані правових гарантій недоторканності й захисту від політично мотивованого перерозподілу, ані правової та суспільної легітимності; відносини власності в країні є значною мірою деформованими, непрозорими; вони регулюються не ринковими механізмами і нормами закону, а неформальними домовленостями та вибірковим застосуванням чинного законодавства.

Така ситуація вимагає від державної влади наполегливої роботи у напрямі всебічної послідовної компенсації окреслених інституційних ризиків шляхом підвищення суспільної легітимності приватної власності, захисту прав власників, подолання корупції та організованої злочинності, впорядкування чинного законодавства відповідно до загальноєвропейських у світі норм і стандартів права, врахування історично сформованих особливостей українського господарсько-правового менталітету, забезпечення дотримання законів та піднесення рівня правової свідомості суспільства.

Головним пріоритетом подальшого реформування відносин власності в Україні повинно стати гарантування недоторканості власності, відновлення інвестиційних процесів, недопущення політизації приватизаційних процесів і процесів перерозподілу власності. Держава повинна законодавчо визнати за собою обов'язок не зазіхати на об'єкти приватної власності без наявності визнаних суспільством і завчасно застережених підстав. Враховуючи негативні наслідки скасування результатів приватизації, слід визнати необхідність продовження розпочатого процесу, але з іншими акцентами і пріоритетами. Головною метою має стати створення масового власника, який становить значущий прошарок малого і середнього підприємництва, що найбільшою мірою сприяє становленню середнього класу, культури приватної власності, громадянського суспільства.

Право власності на той чи інший актив має бути не лише закріплено юридично – воно має визнаватися легітимним і неоскаржуваним суспільством і державою. Для цього всі закони щодо прав власності мають бути дуже чіткими, вільними від будь-якої непевності; усі деталі угод з власністю повинні бути прозорими, а імена їх учасників відомими для суспільства, що

сприятиме легітимізації цих угод і визнанню справедливості відповідних прав власності. Будь-які суперечки між господарюючими суб'єктами з приводу розподілу і перерозподілу прав власності, в тому числі всі корпоративні конфлікти, повинні стати предметом першочергової уваги держави винятково з точки зору захисту у них інтересів легітимних власників. Для цього необхідно забезпечити захист представників судово-виконавчої системи від будь-якого неправового тиску та суворо контролювати виконання прийнятих ними рішень.

Ставлення суспільства до права власності є одним з головних індикаторів його громадянської зрілості – показником відходу суспільства від первісного стану сваволі сильного по відношенню до слабкого. Послідовний рух у цьому напрямі передбачає формування поваги до власності та власників, у тому числі через засоби масової інформації, які повинні акцентувати увагу не лише на майновому розшаруванні суспільства, але насамперед на тому, що людям надані рівні правові умови для роботи і примноження особистого капіталу. Важливим напрямом легітимізації прав власності може стати покращення моральної репутації бізнесу, в тому числі зусиллями самих підприємців, спрямованими на сумлінну сплату податків, активну благодійницьку діяльність, участь у наданні соціальних благ та інші заходи, що сприятимуть встановленню тривалої позитивної динаміки добробуту домогосподарств. Ставлення широких верств населення до приватної власності та власників зміниться на краще лише тоді, коли кожен споживач на власному досвіді переконається в тому, що існування інституту приватної власності є благом для суспільства і всіх його громадян.

Список використаних джерел

1. Реформування відносин власності в Україні / ред. О.Ю. Рудченко, С.Ю. Ледомська ; НДЕІ Мін. економіки та з питань європейської інтеграції України ; Фонд держ. майна України. – К., 2004. – 502 с.
2. *Гальчинський А.С.* Суперечності реформ: у контексті цивілізаційного процесу : монографія / А. Гальчинський. – К. : Українські пропілеї, 2001. – 320 с.
3. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку : монографія / [за ред. акад. НАН України В.М. Гейця] ; Ін-т екон. прогноз. – К. : Фенікс, 2003. – 1008 с.
4. *Денисюк О.М.* Становлення багатукукладної економіки та раціоналізація структури власності в Україні : монографія / О.М. Денисюк ; НДЕІ Мін. економіки України. – К. : КНИГА-ВЕГА, 2005. – 312 с.
5. Закон України від 07.02.1991 № 697-12 "Про власність" // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 20. – Ст. 249.
6. Закон України "Про форми власності на землю" від 30.01.1992 № 2073-12 // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 18. – Ст. 225.
7. Закон України "Про приватизацію державного майна" від 04.03.1992 № 2163-12 // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 24. – Ст. 348.
8. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України" від 16.12.1993 № 3718-12 // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 3. – Ст. 15.
9. Кримінальний Кодекс України (станом на 15 листопада 1997р.) / Верховна Рада України. – К. : Парламентське видавництво, 1997. – 168 с. – (Бібліотека офіційних видань).
10. Конституція України (ухвалена на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року) [офіц. вид.]. – К. : Право, 1996. – 55с.
11. Цивільний кодекс України (станом на 1 січня 2004 року) / Верховна Рада України. – К. : Парламентське видавництво, 2004. – 352с.
12. Господарський кодекс України (ухвалений 16 січня 2003 року) / Верховна Рада України. – К. : Парламентське видавництво, 2003. – 192с.

13. Закон України "Про внесення змін і доповнень до Земельного кодексу Української РСР" від 13.03.1992 № 2196-12 // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 25. – Ст. 354.
14. Закон України "Про сільськогосподарську кооперацію" від 17.07.1997 № 469/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 39. – Ст. 261.
15. Закон України "Про оренду землі" від 06.10.1998 № 161-14 // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 46-47. – Ст. 280.
16. Земельний кодекс України [офіційний текст, ухвалений Верховною Радою України 25 жовтня 2001 року] / Міністерство юстиції України. – К. : Видавничий Дім "Ін Юре", 2002. – 216с.
17. Цивільний кодекс України (в редакції від 08.06.2010 р.) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України – Доступний з : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=435-15>
18. Федорченко М. Нові законопроекти у сфері земельних відносин [Електронний ресурс] / М. Федорченко, О. Янов ; ІРЦ "Реформувння земельних відносин в Україні". – 6 червня 2006 р. – Доступний з : <http://www.myland.org.ua/index.php?id=462&lang=uk&razd>
19. Українці розбазарили мільйони гектарів землі в обхід мораторію [Електронний ресурс] // Економічна правда. – 2008. – 09 жовтня. – Доступний з : <http://www.epravda.com.ua/news/48ee114c39e5a/>
20. Ефименко Т. Обычное право украинского народа / Т. Ефименко // Украинский народ в его прошлом и настоящем : в 2-х т. – Пг., 1916. – Т. 2. – С. 648–664.
21. Приватизационные процессы в Украине : материалы круглого стола, 21 апреля 1999 г. – К., 1999. – 118 с.
22. Бурковський П. Ставлення громадян до ринкових перетворень в Україні [Електронний ресурс] / П. Бурковський, С. Кисельов. – К. : НІСД, 2008. – Доступний з : <http://www.niss.gov.ua/Monitor/august08/03.htm>
23. Кириченко І. Приватна власність: за рамками громадського визнання? [Електронний ресурс] / І. Кириченко. – Доступний з : <http://gazeta.dt.ua/socium/privatna-vlasnist-za-ramkami-gromadskogo-viznannya-.html>
24. Свод аграрных программ. Отчуждение земли, поземельное устройство, община, переселение и расселение, аренда, крестьянский банк, поземельный налог, усовершенствование хозяйства, государственная помощь, конечные цели, литература / сост., ред., изд. Л.А.Велихова. – СПб., 1907. – IV, 110 с.
25. Рубаник В.С. Власність і право власності: Нариси з історії, філософії, теорії і практики регулювання відносин власності в Україні / М.В. Домашенко, В.С. Рубаник. – Х. : Факт, 2002. – 550 с.
26. Винниченко В.К. Відродження нації: Історія української революції. Март 1917 р. – грудень 1919 р. / В.К. Винниченко. – Ч 2. – К. ; Відень : Дзвін, 1920. – 328 с.
27. Грамота до всього українського народу від 29 квітня 1918 р. // Державний вісник. – 1918. – 16 травня. – № 1.
28. Закон Ради народних міністрів УНР "Про землю в Українській Народній Республіці" / ЦДАВО України. – Ф. 2208. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 21 зв. – 22. – Друк. прим.
29. Перший Циркуляр Центрального Виконавчого Комітету Рад України / С.М. Королівський // Перший з'їзд Рад України. – К. : Держполітвидав України, 1957. – С. 95–97.
30. Цивільний кодекс УСРР (затверджений ВУЦВК 16-го грудня 1922 р.) зі змінами й доповненнями до 1-го червня 1927 р. та абетковим покажчиком. – Вид. 5-те. – Харків : Юрид. вид-во НКЮ УСРР, 1927. – 216+IV с.
31. Резнік В.С. Структура та носії соціальної легітимності приватної власності на землю та капітал в сучасному українському суспільстві / В.С. Резнік // Український соціум. – 2007. – № 3 (20). – С. 91–99.
32. The International Property Rights Index 2015 [Електронний ресурс] / The Property Rights Alliance. – 2016. – Доступний з : <http://internationalpropertyrightsindex.org/country?c=UKRAINE>
33. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Доступний з : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011
34. Відшкодування потерпілим від насильницьких злочинів: європейські стандарти і зарубіжне законодавство / [О.А. Банчук, І.О. Дмитрієва, Б.В. Малишев, З.М. Саїдова] ; за заг. редакцією О.А. Банчука. – К. : Москаленко О.М., 2015. – 268 с.
35. УГКЦ вимагає повернути їй десятки тисяч гектарів землі та нерухомість [Електронний ресурс] // Релігія в Україні. – 2011. – Доступний з : http://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/10077-ugkc-vimagaye-povernuti-yij-desyatki-tisyach-gektariv-zemli-ta-neruxomist.html

Надійшла до редакції 06.06.2016 р.

Гордица К.А., канд. экон. наук
научный сотрудник отдела экономической истории
Института экономики и прогнозирования НАН Украины

ТРАНСФОРМАЦИЯ СОБСТВЕННОСТИ В УКРАИНЕ: ИТОГИ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ

Подытожены институциональные изменения в сфере отношений собственности, произошедшие в Украине за период ее существования как независимого государства. Выявлены исторически сформированные институциональные риски трансформации собственности, обусловленные особенностями национального хозяйственно-правового менталитета. Определено влияние этих рисков на ход, результаты и перспективы экономических реформ, предложены возможные направления минимизации этого влияния в будущем.

Ключевые слова: институциональные изменения, формальные и неформальные институты, институциональные риски, права собственности, трансформация собственности, легитимность собственности, приватизация, перераспределение собственности, реституция.

K.Gorditsa, PhD in Economics
Researcher,
Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine

PROPERTY TRANSFORMATION IN UKRAINE: RESULTS OF INSTITUTIONAL CHANGE

The article is devoted to summarizing reform of property relations in Ukraine for twenty-five years of state independence. It analyzes the changes that occurred during this period in the relevant formal and informal public institutions. The author identifies a number of historically determined institutional risks of property transformation, which lead to a distortion of the nature of reforms and the depreciation of their results.

It is revealed that imperfection and inconsistency of the legislation regulating property relations brings about a permanent erosion of property rights and corruption; the crisis of legitimacy of private property leads to an outflow of capital, rising unemployment and falling living standards; disregard for the owners' rights is realized in their forced redistribution by re-privatization or raiding and impedes long-term investment; the threat of restitution casts doubt on real estate transactions and destabilizes the business environment.

It is concluded about the necessity of a comprehensive coherent compensation of the outlined institutional risks based on consideration of historically formed peculiarities of Ukrainian economic and legal mentality. Developed proposals on improving state policy in the sphere of property relations in order to enhance social legitimacy of private property and guarantees of owners' rights, fighting corruption, law enforcement, regulation of property legislation in accordance with universally recognized norms and standards of law, and rising the welfare and legal culture of society.

Keywords: institutional changes, formal and informal institutions, institutional risks, property rights, transformation of ownership, property legitimacy, privatization, property redistribution, restitution.

References

1. Rudchenko, O.Iu., Liedomska, S.Iu. (Eds.). (2004). Reforming property relations in Ukraine. Kyiv: NDEI Min. ekonomiky ta z pytan yevropeiskoi intehratsii Ukrainy, Fond derzh. maina Ukrainy [in Ukrainian].
2. Halchynskiy, A.S. (2001). Contradictions reforms, in the context of the process of civilization. Kyiv: Ukrainski propilei [in Ukrainian].
3. Heyets, V.M. (Ed.) (2003). Ukraine's economy: strategy and long-term development policy. Institute for Economics and Forecasting. Kyiv: Feniks [in Ukrainian].
4. Denysiuk, O.M. (2005). The formation of a mixed economy and rationalization of the ownership structure in Ukraine. NDEI Min. ekonomiky Ukrainy. Kyiv: KNYHA-VEHA [in Ukrainian].

5. Law of Ukraine of 07.02.1991 № 697-12 "On Property". (1991). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 20, article 249 [in Ukrainian].
6. Law of Ukraine "On the ownership of land" from 30.01.1992 № 2073-12. (1992). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 18, article 225 [in Ukrainian].
7. Law of Ukraine "On privatization of state property" from 04.03.1992 № 2163-12. (1992). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 24, article 348 [in Ukrainian].
8. Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine" dated 16.12.1993 № 3718-12. (1994). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 3, article 15 [in Ukrainian].
9. The Criminal Code of Ukraine. (November 15, 1997). Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo [in Ukrainian].
10. The Constitution of Ukraine. (June 28, 1996). Kyiv: Pravo [in Ukrainian].
11. Civil Code of Ukraine (January 1, 2004). Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo [in Ukrainian].
12. Economic Code of Ukraine. (January 16, 2003). Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo [in Ukrainian].
13. The Law of Ukraine "On amendments and additions to the Land Code of the Ukrainian SSR" of 13.03.1992 № 2196-12. (1992). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 25, article 354 [in Ukrainian].
14. Law of Ukraine "On Agricultural Cooperation" of 17.07.1997 number 469/97-VR. (1997). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 39, article 261 [in Ukrainian].
15. Law of Ukraine "On Land Lease" dated 06.10.1998 № 161-14. (1998). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 46-47. Article 280 [in Ukrainian].
16. The Land Code of Ukraine: official text, adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine October 25, 2001. (2002). Kyiv: Vydavnychi dim "In Yure" [in Ukrainian].
17. The Civil Code of Ukraine from 16.01.2003 number 435-IV (Ed. 08.06.2010). Retrieved from: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=435-15> [in Ukrainian].
18. Fedorchenko, M., Yanov, O. (6 June, 2006) New laws in the sphere of land relations. Retrieved from: <http://www.myland.org.ua/index.php?id=462&lang=uk&razd>
19. Ukrainian wasted millions of hectares of land to bypass the moratorium (October 9, 2008). *Ekonomichna pravda*. Retrieved from: <http://www.epravda.com.ua/news/48ee114c39e5a/> [in Ukrainian].
20. Efimenko, T. (1916). Customary law of the Ukrainian people. *The Ukrainian people in its past and present*, 2. Petrograd [in Russian].
21. The privatization processes in Ukraine (21 April, 1999). Kyiv [in Russian].
22. Burkovskiy, P., Kyselov, S. (2008). Public perception of the market reforms in Ukraine. Kyiv: NISD. Retrieved from: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/august08/03.htm> [in Ukrainian].
23. Kyrychenko, I. (27 September, 2013). Private ownership, outside of public recognition? Retrieved from: http://gazeta.dt.ua/socium/privatna-vlasnist-za-ramkami-gromadskogo-viznannya-_html [in Ukrainian].
24. Velihova, L.A. (Eds.). (1907). Code of agricultural programs. The alienation of land, land-device community, resettlement and relocation, rent, Peasant Bank, land tax, the improvement of the economy, state aid, the ultimate goals, literature. St. Petersburg [in Russian].
25. Domashenko, M.V., Rubanyk, V.Ie. (2002). Property and ownership: Essays on history, philosophy, theory and practice of regulation of property relations in Ukraine. Kharkiv: Fakt [in Ukrainian].
26. Vynnychenko, V.K. (1920). Revival of the Nation: A History of the Ukrainian revolution. March 1917 – December 1919. Kyiv; Viden: Dzvin [in Ukrainian].
27. The letter to the Ukrainian people on April 29, 1918 (May 16, 1918). *Derzhavnyi visnyk*, 1 [in Ukrainian].
28. The Law Council of People's UPR Ministers "On the ground in the Ukrainian People's Republic". *TsDAVO Ukrainy*. F. 2208. Op. 2. Spr. 2. Ark. 21 zv. 22. Druk. prym. [in Ukrainian].
29. Korolivskiy, S.M. (1957). First Circular of the Central Executive Committee of Soviets of Ukraine. *Pershyy zizd Rad Ukrainy*. Kyiv: Derzhpolitvydav Ukrainy [in Ukrainian].
30. The Civil Code of the Ukrainian SSR (approved VUTSVK 16th December 1922) with changes and amendments to the 1st June 1927 and an alphabetical index. (1927). (5th ed.). Kharkiv: Yuryd. vyd-vo NKIu USRR [in Ukrainian].
31. Reznik, V.S. (2007). Structure and social media legitimacy of private ownership of land and capital in the Ukrainian society. *Ukrainskyi sotsium*, 3 (20), 91–99 [in Ukrainian].
32. The International Property Rights Index 2015 (2016). The Property Rights Alliance. Retrieved from: <http://internationalpropertyrightsindex.org/country?c=UKRAINE>
33. Association Agreement between Ukraine, on one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand (2014). Retrieved from: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011
34. Banchuk, O.A., Dmytrieva, I.O. (et al.) (2015). Compensation for victims of violent crime: European standards and international law. Kyiv: Moskalenko O.M. [in Ukrainian].
35. Ukrainian Greek Catholic Church requires her to return tens of thousands of hectares of land and Real Estate (2011). *Relihiia v Ukraini*. Retrieved from: http://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/10077-ugkc-vimagaye-povernuti-yij-desyatki-tisyach-gektariv-zemli-ta-neruxomist.html